

11. Molekuladinamika és dokkolás. Bioinformatikai programcsomagok. Bioinformatika a gyakorlatban

Molekuladinamika

A fehérje mozgásainak szimulációja

A potenciálisenergia-felület

- Born–Oppenheimer–közelítés: az elektronok mozgása sokkal gyorsabb az atommagokénál, az atommagok nehezek
- Ezért a molekuláris mozgások modellezésénél a molekulát klasszikus rendszernek tekinthetjük: rugókkal összekötött, töltéssel rendelkező tömegpontok.
- Az atommagok pozíciójától függő $E(R)$ potenciálfüggvényt *empirikus energiafüggvénnyel* helyettesíthetjük (a Schrödinger–egyenlet megoldása helyett)
- Az atommagok mozgásának leírására használhatjuk a Newton–féle mozgásegyenletet:

$$-(dE/dR) = m(d^2R/dt^2)$$

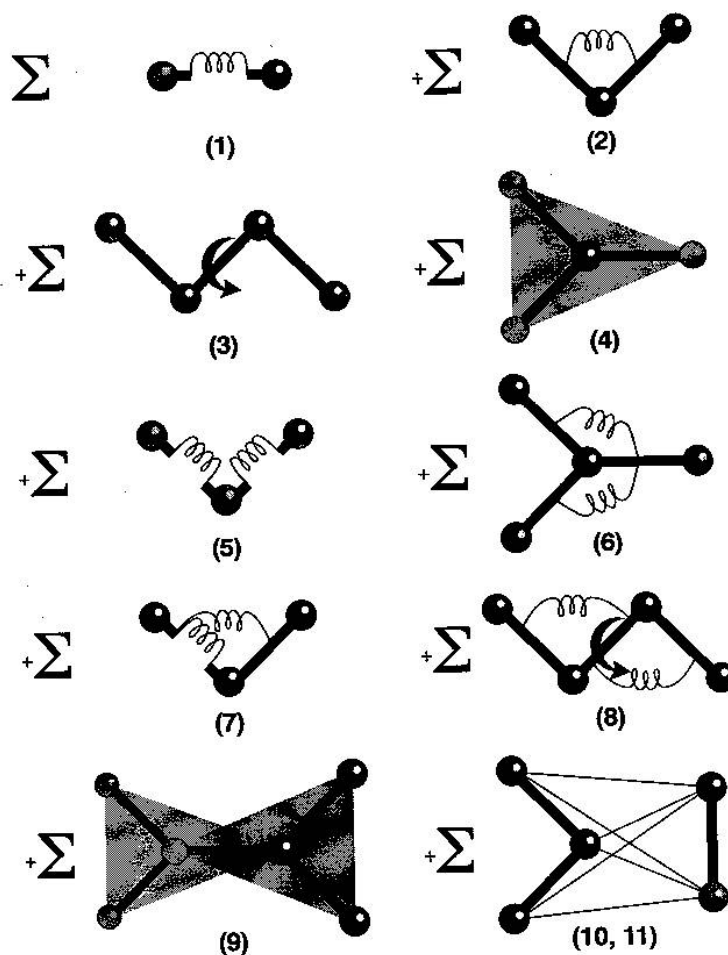
Ez a molekuladinamika.

A forcefield

- A forcefield az empirikus energiafüggvény matematikai alakja. Egy tipikus forcefield:

$$\begin{aligned}
 E_{\text{pot}} = & \sum_b D_b [1 - e^{-\alpha(b-b_0)}] + \sum_{\theta} H_{\theta} (\theta - \theta_0)^2 + \sum_{\phi} H_{\phi} [1 + s \cos(n\phi)] \\
 & \text{(1)} \qquad \qquad \qquad \text{(2)} \qquad \qquad \qquad \text{(3)} \\
 & + \sum_x H_x \chi^2 + \sum_b \sum_{b'} F_{bb'} (b - b_0) (b' - b'_0) + \sum_{\theta} \sum_{\theta'} F_{\theta\theta'} (\theta - \theta_0) (\theta' - \theta'_0) \\
 & \text{(4)} \qquad \qquad \qquad \text{(5)} \qquad \qquad \qquad \text{(6)} \\
 & + \sum_b \sum_{\theta} F_{b\theta} (b - b_0) (\theta - \theta_0) + \sum_{\phi} F_{\phi\theta\theta'} \cos\phi (\theta - \theta_0) (\theta' - \theta'_0) + \sum_x \sum_{x'} F_{xx'} \chi \chi' \\
 & \text{(7)} \qquad \qquad \qquad \text{(8)} \qquad \qquad \qquad \text{(9)} \\
 & + \sum \epsilon [(r^*/r)^{12} - 2(r^*/r)^6] + \sum q_i q_j / \epsilon r_{ij} \\
 & \text{(10)} \qquad \qquad \qquad \text{(11)}
 \end{aligned}$$

Az egyes tagok jelentése:

- ◆ 1. kötések nyújtása (Morse-potenciál vagy egyszerű harmonikus potenciál)
 - ◆ 2. kötésszögek változtatása
 - ◆ 3. torziós szögek változtatása
 - ◆ *out-of-plane* kölcsönhatások (atom kitérése sík csoportból)
 - ◆ 5–9. kereszttagok (csatolások az 1–4. effektusok között)
 - ◆ 10. Van der Waals
 - ◆ 11. Coulomb
- A képletben szereplő *paraméterek* értékét empirikus adatok (pl. kristályszerkezet, rácsdinamika, röntgenadatok, sűrűség, párolgáshő, stb.) alapján illesztik, néha *ab initio* kvantumkémiai számítások eredményeit is felhasználják.
 - Az empirikus adatok miatt a forcefield implicit módon magában foglalja a relativisztikus és kvantummechanikai effektusokat is.
 - Ismertebb forcefieldek fehérjékhez: AMBER, CHARMM, ECEPP, GROMOS, CVFF

A párkölcsönhatások problémája

- A párkölcsönhatások száma négyzetesen nő a rendszer méretével, ez nagyon megnöveli az energiafüggvény kiértékeléséhez szükséges időt.
- Megoldás: *cutoff* (határtávolság) alkalmazása: a cutoffnál (10–20 angström) messzebb lévő párok kölcsönhatását nem vesszük figyelembe (ez különféle problémákhoz vezet, amelyek azonban jól kezelhetőek).

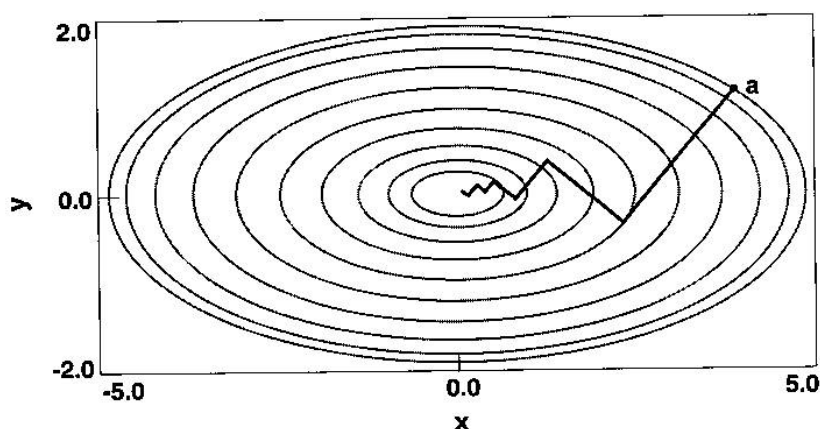
Az oldószer modellezése

- Explicit: vízmolekulákkal körülvevük a vizsgált molekulát (néhány réteg vagy egy feltöltött doboz (periodikus határfeltétellel))
- Implicit: a potenciált módosítjuk, pl. távolságfüggő dielektromos állandó, kétféle dielektromos állandó, stb.

Eljárások

Energiaminimalizálás

- Cél: a potenciálfelület minimumainak megkeresése (ezek körül fluktuál a konformáció). Modellszerkezetek optimalizálására is jó.
- **Legmeredekebb esés** módszere: mindig az energiafelület deriváltjának irányába lépünk.

Az energiaminimumtól távol jól konvergál, hozzá közel rosszul.

- **Konjugált gradiensek** módszere: a lépésirányt az előző lépések deriváltjainak felhasználásával korigáljuk. Ez a módszer nagy rendszereknél és a minimumok közelében is gyorsan konvergál.

Molekuladinamika

- Cél: a rendszer dinamikájának feltárása, konformációs mozgások szimulálása
- dt lépésköz: 1–2 femtoszekundum
- Módszer:
 - ♦ Az atomoknak kezdeti sebességeket adunk (a kívánt hőmérsékletnek megfelelő nagyságú és eloszlású atomi sebességek)
 - ♦ A rendszer mozgását a Newton-féle mozgásegyenletek alapján szimuláljuk (az energiafüggvényből számítjuk az erőket, ezekből a gyorsulásokat, a sebességeket és a pozíciók változásait; többféle módszer)
- Végezhető szimuláció állandó hőmérsékleten (hőtartályhoz csatolt rendszer) és állandó nyomáson

A fehérjemolekulák belső mozgásainak típusai

A mozgás típusa	Térbeli kiterjedés (angström)	Amplitúdó (angström)	Jellemző időskála
Kötések rezgései	2–5	0,01–0,1	10–100 fs
Globuláris régiók rugalmas deformációi	10–20	0,05–0,5	1–10 ps
Felszíni oldalláncok rotációja	5–10	5–10	10–100 ps
Eltemetett csoportok torziós rezgései	5–10	0,5	10 ps – 1 ns
Globuláris domének relatív mozgásai	10–20	1–5	10 ps – 100 ns
Belső oldalláncok rotációja	5	5	100 mikrosec – 1 s
Allosztérikus átmenetek	5–40	1–5	10 mikrosec – 1 s
Lokális legombolyodás	5–10	5–10	10 mikrosec – 10 s

A molekuladinamika korlátjai

- A számítógépek jelenlegi teljesítőképessége mellett a szimulálható időtartam korlátozott. Fehérjemolekulán az eddigi rekord 1 mikroszekundum szimulációja (1 hónapig tartott egy 256 processzoros szuperszámítógépen). Korszerű módszerekkel ez még növelhető kb. egy nagyságrenddel
- A klasszikus mechanikai modell nem alkalmas kémiai események szimulálására (pl. ionizáció, protontranszfer, stb.)

Mire használható a molekuladinamika?

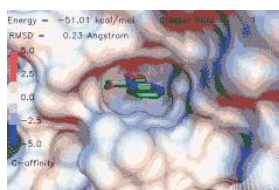
- **Szerkezetfinomítás:** még tökéletlen minőségű modellszerkezetek finomíthatóak vele
- **Szerkezetjólás:** mutáns fehérje szerkezete jósolható (kicséréljük az oldalláncot, majd molekuladinamikával relaxáljuk a szerkezetet).
- **Dokkolás:** ligandum v. szubsztrát kötődési helyének megtalálása egy fehérje felszínén (kevésbé megbízhatóan)
- **Fehérjemolekulák fontos funkcionális mozgásainak feltérképezése:** pl. domének relatív mozgásai enzimmkatalízis során, stb. (kevésbé megbízhatóan)
- **Fehérjemolekulák le- és felgombolyodásának szimulációi:** a mechanizmus felderítése céljából

Molekuladinamikai programok

(Csak példák, sokkal több is van!)

- (Fél)kommerciális: [Discover](#), [AMBER](#), [GROMOS](#)
- Ingyenes: [NAMD](#), [Gromacs](#)

Dokkolás

Benzamidin dokkolása tripszinhez

- Kismolekula (ligandum, szubsztrát, koenzim, stb.) kötődési helyének megtalálása egy fehérje (receptor) felszínén
- Két fehérje egymáshoz való kötődési helyének megtalálása

Eljárás lényege: az egyik molekula mozgatása és forgatása a másik felszínén, eközben az illeszkedés értékelése.

Az illeszkedés értékelésének módja szerint:

1. Egyszerű geometriai illeszkedés figyelembe vétele
2. Az illeszkedés kiértékelése bonyolult energiafüggvénnyel, elektrosztatikus komplementaritás, stb.

A modell szerint:

1. Mindkét molekula merev
2. Az egyik molekula (ált. a ligandum) flexibilis, a másik (ált. a fehérje) merev
3. Mindkét molekula flexibilis (a keresés nagyon időigényes)

Az algoritmus szerint:

- ◆ Molekuladinamika
- ◆ Monte Carlo módszerek (pozíciók véletlenszerű generálása)
- ◆ Szimulált hőkezelés: szimuláció során magas hőmérsékletről indulva lassan lehűtjük a rendszert, ez elősegíti az energiaminimum elérését
- ◆ Egyéb trükkök

Programok: [DOCK](#), [AutoDOCK](#), [FTDOCK](#), [GRAMM](#), stb. (weben elérhetőek)

Eredményesség

- ◆ Kismolekula fehérjére dokkolásakor jó eredmények érhetőek el, de bonyolultabb esetekben (pl. nagy fehérje, nagy és flexibilis szubsztrát) csak kísérleti adatok ismeretében érhető el jó eredmény
- ◆ Fehérje–fehérje dokkolás: bizonytalan, gyenge eredmények

Bioinformatikai programcsomagok

A programcsomagok használatának előnyei a különféle webes szolgáltatásokkal és különböző eredetű programokkal szemben:

- ◆ Egységes kezelés, ki- és bemenő formátumok
- ◆ Nem kell a szekvenciákat idegen szerverekre elküldeni (pl. ipari célú kutatás esetén ez aggályos lehet).
- ◆ Kommerciális csomagok esetében van támogatás

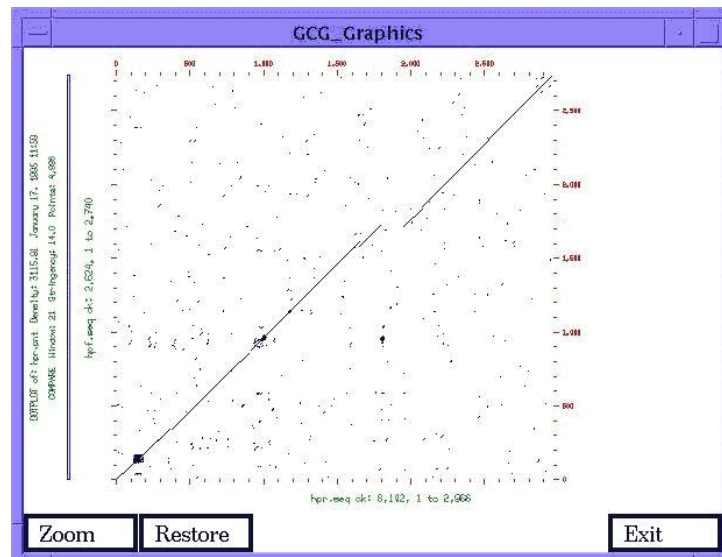
Hátrányok viszont:

- ◆ Többnyire nincs meg néhány új, korszerű bioinformatikai eljárás
- ◆ Nagy hardver- és háttértárigény

Átfogó programcsomagok szekvenenciaanalízisre

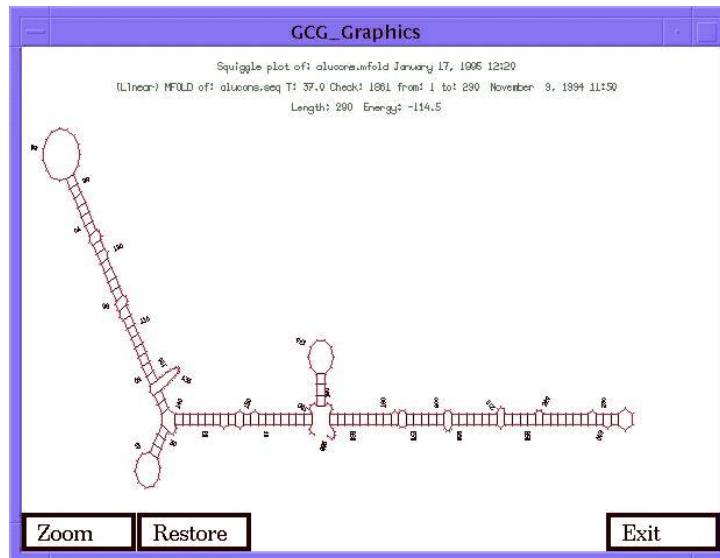
Wisconsin csomag (GCG)

- ◆ Kommerciális csomag, unixos nagygépekre
- ◆ Nem olcsó, de az EMBnet csomópontokon hozzáférhető (Magyarországon a gödöllői [Mezőgazdasági Biotechnológiai Központ](#)nál igényelhető a hozzáférés).
- ◆ Parancssor üzemű programok, melyekhez van grafikus felhasználói felület is (SeqLab)
- ◆ Több mint 130 program, a következő kategóriákban:
 - ◇ Szekvenciák összehasonlítása:

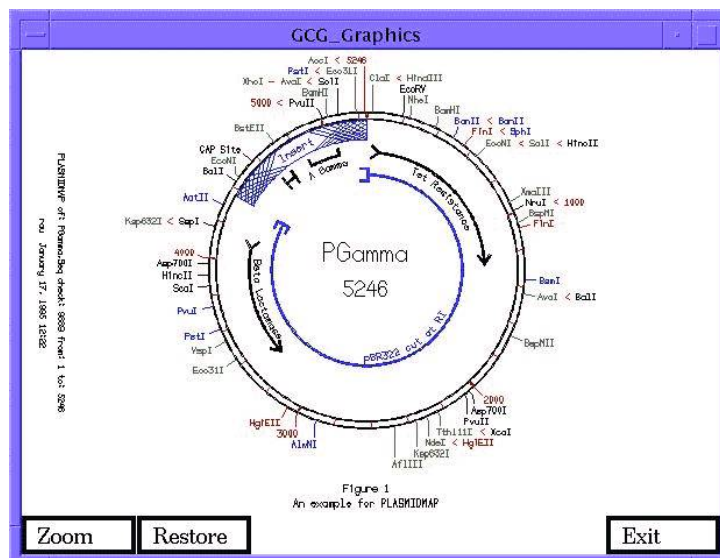

- ◇ Keresések adatbázisokban (BLAST, FASTA, Prosite-ban Motifs, stb.)

◇ RNS másodlagos szerkezetének jóslása:

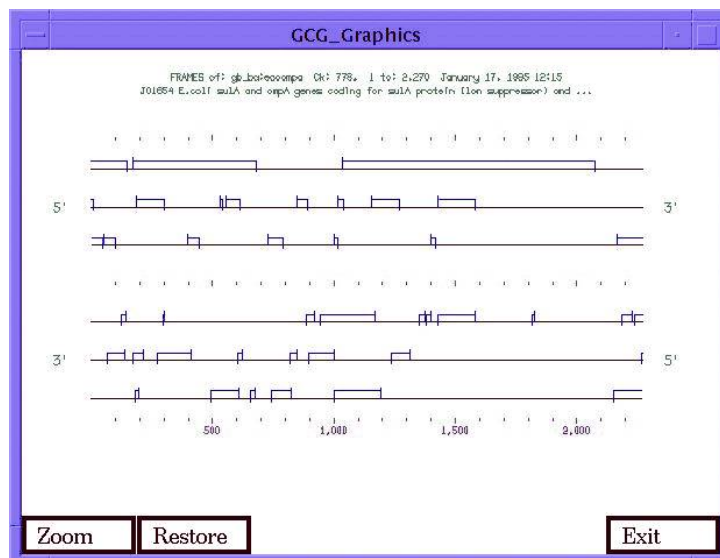
◇ Szekvenciák szerkesztése, ábrakészítés. Plazmidtérkép:

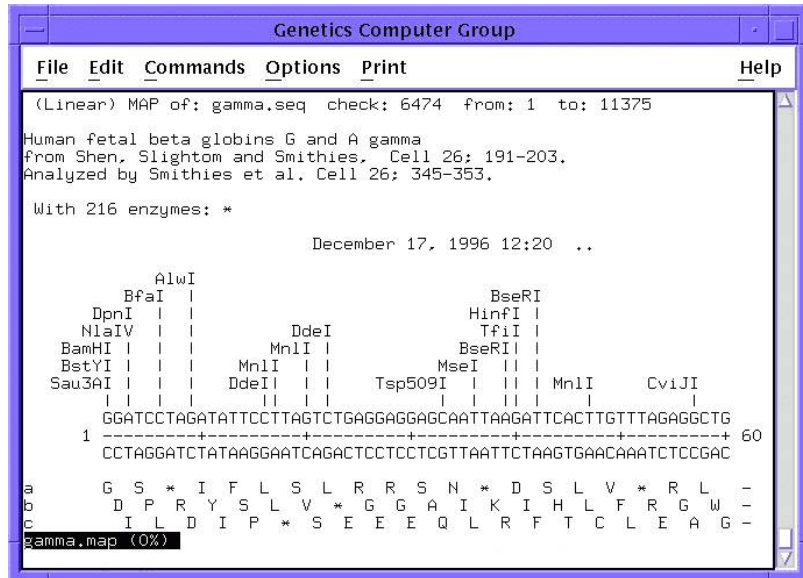
◇ Filogenetikai analízis

◇ DNS-szekvenciák összeállítása fragmentumokból

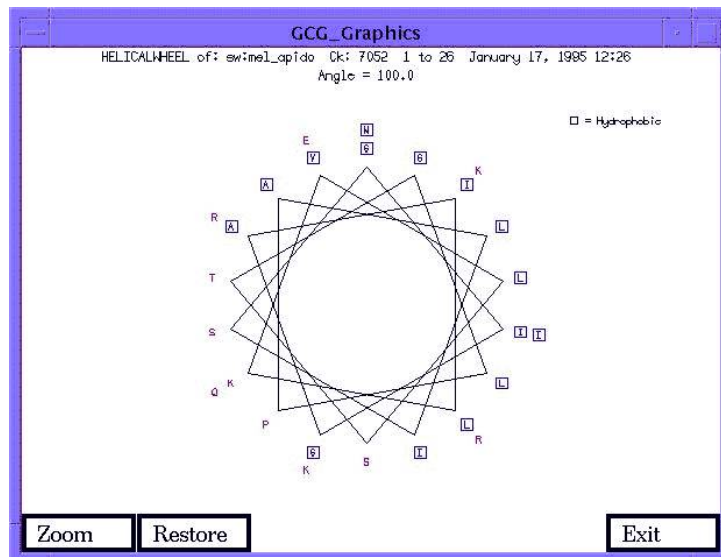
◇ Gének megkeresése, mintafelismerés. Hatkeretes transzláció:

- ◇ Különféle formátumú adatfájlok konverziója
- ◇ Térképezés. Restriktions enzimek hasítási helyei:

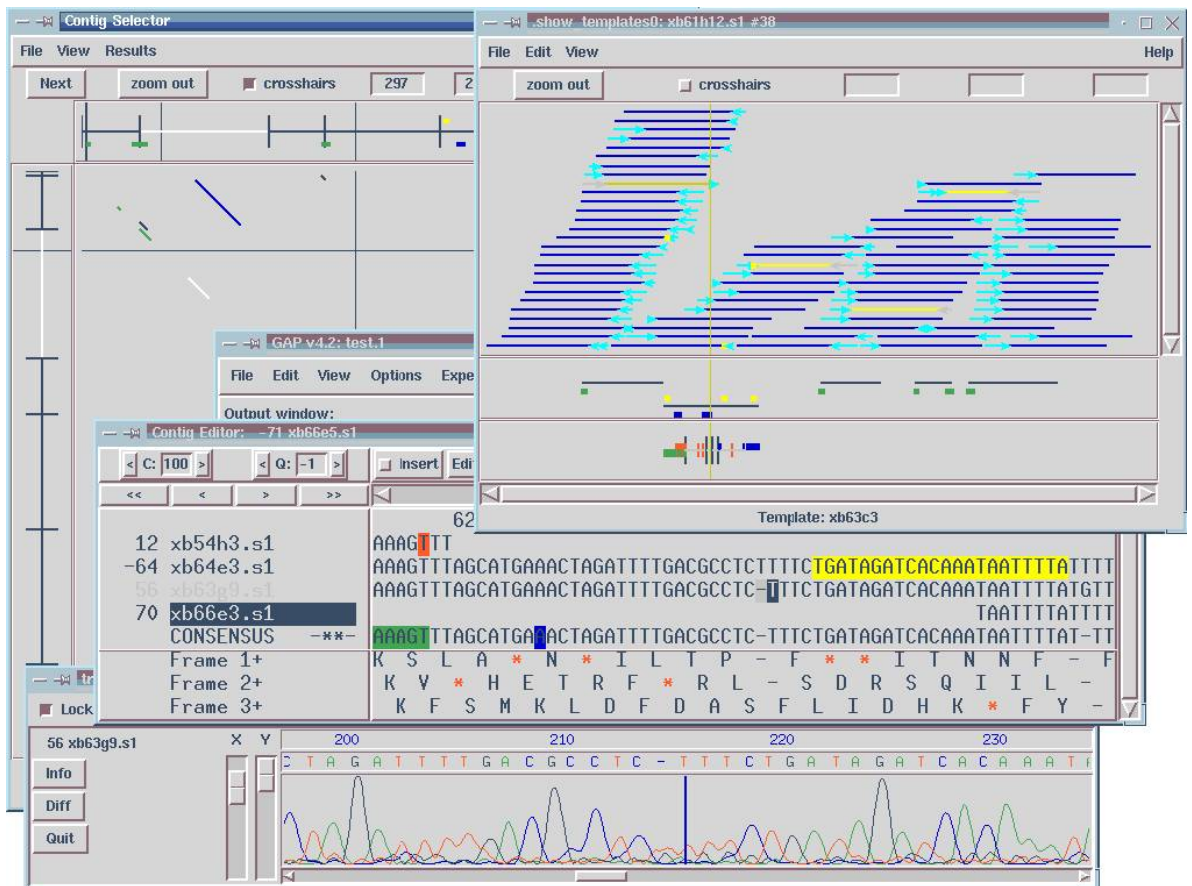
- ◇ Primertervezés (génklónozáshoz)
- ◇ Fehérjeszekvenciák elemzése. Pl. hélixkerék:

- ◇ Transzláció

Staden csomag

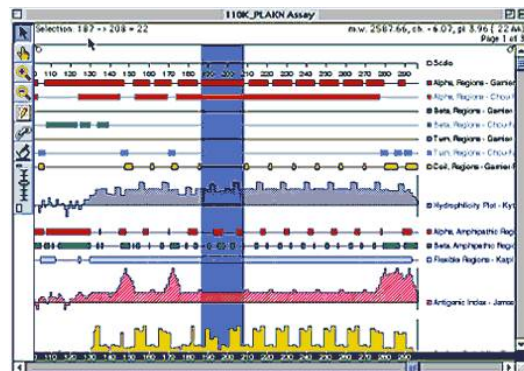
- ◆ Akadémiai felhasználásra ingyenes, kommerciálisra pénzbe kerül
- ◆ UNIX/LINUX-ra. Windows változatok előkészületben.
- ◆ Sokféle program nukleotidszekvencia-analízisre
- ◆ Erőssége: a szekvenálást segítő programok

Szekvencia összeszerelése darabokból, a fluoreszcens szekvenáló gél leolvasási adataival együtt

Lasergene csomag

- ◆ Átfogó komerciális csomag Windowsra és Macintoshra
- ◆ Moduljai:
 - ◇ Szekvenciaösszeszerelés
 - ◇ Gének megtalálása, annotáció
 - ◇ Fehérjeszekvencia-elemzés

- ◇ Összerendezések
- ◇ Primertervezés
- ◇ Térképezés
- ◇ Szekvenciák szerkesztése

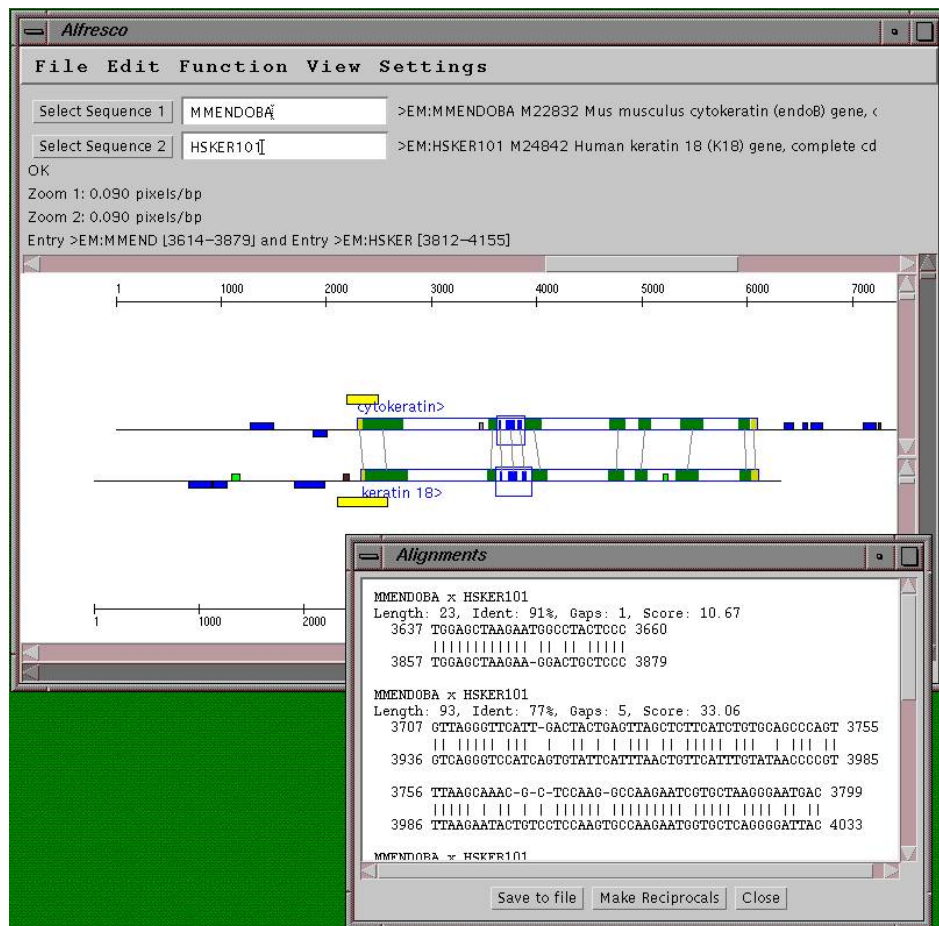
EMBOSS

- ◆ Ingyenes, "Open source" programcsomag, folyamatos fejlesztés alatt
- ◆ A GCG-hez hasonló (annak bővíteként keletkezett, majd függetlenné vált), de grafikus felhasználó felület nélkül
- ◆ Kb. 100 program

Specializáltabb programcsomagok

Alfred

- ◆ Összehasonlító genomanalízisre szolgál
- ◆ Ingyenes, fejlesztés alatt van, letölthető és Java verzió

Az egér és az ember egy genomrészletének összehasonlítása

VectorNTI, MacVector

- ◆ Elsősorban a molekuláris biológiai laboratóriumi munkákat könnyítik meg (klónozás, primertervezés, PCR, stb.)
- ◆ Windows, Macintosh

"Bővített" szekvenciaeditorok

- ◆ A többszörös szekvencia-összerendezések szerkesztésére való programok némelyike komolyabb szekvenciaelemző eljárásokkal is ki van egészítve, pl. transláció, dotplotok, hélixkerek készítése, stb.
- ◆ Ingyenesek: [BioEdit](#), [CINEMA](#), stb.

Bioinformatika a gyakorlatban

Az eddig tanultak szintézise.

A szekvenciaanalízis egy javasolt stratégiája

